

Москаль Р. М. – аспірант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-5143>

Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя

Доступ до правосуддя є одним із шести елементів верховенства права, щодо яких досягнуто консенсусу та які зафіксовано у доповіді «Верховенство права», схваленій 2011 року Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційською комісією). З огляду на багатогранність цього явища, доступ до правосуддя можна розглядати з різних позицій. **Мета** статті – розмежувати поняття «доступ до правосуддя» та схожі поняття, а також на підставі аналізу Доповіді 2011 року сформулювати авторський перелік вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя. **Методологія** дослідження охопила методологічні (наукові) підходи (аксіологічний, системний); загальні наукові методи вивчення предмета й побудови відповідних наукових знань (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, ерменевтичний, історичний); принципи наукового (філософського) пізнання предмета дослідження (об'єктивність, науковість, конкретність, усебічність). Теоретичною базою дослідження слугували праці іноземних і вітчизняних учених, підготовлені під егідою міжнародних організацій доповіді, звіти й посібники з проблематики доступу до правосуддя, а також міжнародні документи (конвенції, доповіді, практичні настанови). **Наукова новизна** статті полягає, насамперед, у виокремленні на підставі аналізу Доповіді 2011 року таких конкретних вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя: надання можливості оскаржувати рішення та дії суб'єктів владних повноважень до суду; визнання важливої ролі суду як гаранта справедливості; наявність у суду повноважень, необхідних для належного здійснення правосуддя; незалежність і безсторонність суду; справедливий і відкритий розгляд справи; розгляд справи та прийняття рішення впродовж розумного строку; наявність визнаної, організованої та незалежної правничої професії, спроможної надавати професійні правничі послуги; забезпечення надання безоплатної правничої допомоги в разі необхідності; наявність обвинувачення як незалежної державної інституції; ефективне виконання судових рішень і дотримання принципу *res judicata*. Доступ до правосуддя не можна ототожнювати з доступом до суду як елементом права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Забезпечення доступу до правосуддя слід розглядати як позитивне зобов'язання держави. **Висновки.** Виокремлення вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя, потребуватиме подальшого висвітлення їх змісту шляхом аналізу «Мірила правовладдя» (Контрольного переліку питань, запровадженого 2016 року для оцінки стану верховенства права у європейських країнах) і судової практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: верховенство права; вимоги верховенства права; доступ до правосуддя; право на доступ до суду; позитивне зобов'язання держави.

Вступ

Доступ до правосуддя є важливим елементом верховенства права. Він надає можливість особам захистити себе від порушення їхніх прав, відшкодувати заподіяну шкоду, забезпечити відповідальність виконавчої влади та здійснювати свій захист у кримінальних провадженнях ("Handbook on European law", 2016). Тобто це елемент верховенства права, що наскрізно наявний у всіх галузях та інститутах права, пов'язаних із вирішенням спорів.

Сучасна концепція доступу до правосуддя (англ. *access to justice*) активно розвивалася в західній доктрині, починаючи з 60-х років ХХ ст., основні її положення викладено наприкінці 1970-х років у серії публікацій представників «флорентійського проекту доступу до правосуддя» (Florence Access to Justice Project), очолюваного науковцем М. Каппелетті, який нині вже вважають класичними.

Закріплення наприкінці 90-х років ХХ ст. терміна «доступ до правосуддя» в міжнародно-

правових документах стимулювало подальші дослідження за цим напрямом, результати яких відображено не лише в публікаціях академічних видань, а й формі звітів і практичних посібників, серед яких можна виокремити ті, що мали загальний/універсальний характер (наприклад, практичний посібник ("Access to Justice", 2004), виданий Програмою Розвитку ООН), так і спеціальні, які стосуються окремих категорій осіб – мігрантів, дітей, жінок та ін.; певних сфер правового регулювання (наприклад, довкілля чи бізнесу); окремих країн (Chan, 2007; Leach, 2018) чи регіонів ("Effective Access", 2017). На національному рівні питання доступу до правосуддя розглядали в різних контекстах – конституційних гарантій, наприклад, у Канаді (Mossman, 1997; Hughes, 2011), окремих сфер – соціального забезпечення в Південній Африці (Nyenti, 2013), щодо певних аспектів доступу – надання правової допомоги (Pickup, 2018), а також у порівняльному аспекті (Johnson, 2000).

Аналіз іноземних публікацій дає підстави для висновку про прикладне спрямування таких

досліджень – усі вони були зумовлені проблемами функціонування судової (і ширше – правової) системи, які потребували вирішення на рівні урядів держав. Тобто науковці досліджували питання, пов'язані з доступом до правосуддя, щоб запропонувати певні шляхи, які сприяли б практичному розв'язанню проблем.

Ратифікація Україною міжнародних договорів, у яких закріплено термін «доступ до правосуддя», стимулювала й вітчизняні наукові дослідження з цієї тематики. Зокрема, окреслену проблематику вивчали Ю. Битяк, І. Верба, С. Демченко, А. Лужанський, І. Марочкін, І. Мокрицька, О. Овчаренко, А. Руденко, Л. Савранчук, Н. Сакара, М. Смокович, О. Соломахіна, М. Штефан та ін.

Оскільки доступ до правосуддя продовжує залишатися актуальним питанням для більшості держав і на міжнародному рівні, дослідження на цю тематику нещодавно замовила Єврокомісія ("Effective Access", 2017), тож ця проблематика потребує подальшого наукового осмислення.

Зіставлення позицій іноземних і вітчизняних авторів засвідчує, що нерозв'язаними залишаються такі частини проблеми: по-перше, це зміст та обсяг поняття «доступ до правосуддя», оскільки науковці не дійшли одностайності; по-друге, співвідношення поняття «доступ до правосуддя» із суміжними поняттями, такими як «доступність правосуддя» та «право на доступ до правосуддя», «право на доступ до суду»; по-третє, вимоги верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя, – досі знаходяться поза увагою науковців.

У доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською комісією (Європейською комісією «За демократію через право») на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) (далі – Доповідь 2011 року), «Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю» визначено як один із шести обов'язкових елементів поняття «верховенство права» ("Verkhovenstvo prava", 2011, р. 41). Авторитетність Венеційської комісії та вплив Доповіді 2011 року, що охоплювала Контрольний перелік питань для оцінки стану верховенства права в окремих державах (далі – Контрольний перелік 2011 року), подальше схвалення 29 червня 2017 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи суттєво доопрацьованого Контрольного переліку питань щодо верховенства права (англ. *Rule of Law Check List*), який в єдиному опублікованому українською мовою перекладі (неофіційному, авторства С. Головатого) отримав назву «Мірило правовладдя» ("Mirylo pravovladdia", 2016) (далі – «Мірило правовладдя»). Це стандарти, розроблені Радою Європи, які ПАРЄ розглядає як практичний

інструмент не лише для Ради Європи, а й для національних і міжнародних заінтересованих осіб, державних інституцій та неурядових організацій (Mapoux, 2007), зумовлюють доцільність і необхідність наукового аналізу доступу до правосуддя саме в контексті вимог верховенства права, елементом якого він є як у цій доповіді, так і в «Мірилі правовладдя».

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити доступ до правосуддя як елемент верховенства права крізь призму його вимог. Це зумовлює такі завдання дослідження:

– проаналізувати стан іноземних і вітчизняних наукових публікацій у контексті доступу до правосуддя;

– на підставі наявних в українській юридичній науці підходів до використання термінів «доступ до правосуддя», «право на доступ до правосуддя», «доступність правосуддя» та «право на доступ до суду» сформулювати авторське визначення цих понять;

– відповідно до положень Доповіді 2011 року запропонувати авторський перелік вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя.

Виклад основного матеріалу

Серед робіт представників «флорентійського проекту доступу до правосуддя» увагу слід акцентувати на публікаціях у виданні Університету Індіани (Garth, & Cappelletti, 1978) та вступній статті до започаткованого щорічника з доступу до правосуддя (Garth, & Cappelletti, 1981), у якій автори узагальнили результати своєї роботи та здійснили порівняльний аналіз «руху за доступ до правосуддя» в різних країнах. Цей рух охопив три «хвилі». Перша хвиля полягала у визначенні проблем доступу до правосуддя через аналіз погляду на право та правову систему, основний фокус зосереджено на процедурній та фінансовій доступності послуг юристів (професійної правничої допомоги) для бідних. Друга хвиля пов'язана з правовим представництвом групових чи колективних інтересів у справах, які стосуються, передусім, захисту прав споживачів чи довкілля («масових позовів») і де сторони не є рівними. Третя хвиля знаменувала собою перехід від доступу до правового представництва до ширшої концепції «доступу до правосуддя», яка пропонувала альтернативні (а не лише в межах традиційної системи правосуддя) методи вирішення спорів. Науковці також дослідили доступ до правосуддя як засіб реалізації значущих політичних рішень, оскільки змістовні завдання руху за доступ до правосуддя (покращення становища бідних, незахищених тощо) збігаються

з політичними програмами, метою яких є досягнення держави загального добробуту.

Роботи «флорентійського проекту» не лише отримали чимало рецензій в академічних колах, а й позначилися на розвитку концепції доступу до правосуддя в низці держав. Доказом цього є сучасні публікації, серед яких слід виокремити звіт канадського дослідника А. Кюрі (Currie, 2004), виконаний на замовлення Департаменту юстиції Канади 2004 року, чи групи австралійських дослідників з університету Ньюкаслу під керівництвом Л. Тухі (Toohey, Moore, Dart, & Toohey, 2019), які ґрунтуються на положеннях, викладених у роботах під керівництвом Каппелетті. Зазначаючи, що з часів первісного аналізу, здійсненого командою Каппелетті, відбулося чимало змін, австралійська група, наприклад, говорить про четверту хвилю доступу до правосуддя, зумовлену впливом інформаційних технологій, новітніми викликами й технологічними можливостями доступу до правосуддя, на прикладі австралійського досвіду (Toohey, Moore, Dart, & Toohey, 2019, p. 139). Глобальна пандемія COVID-19 та зумовлені нею карантинні заходи засвідчують, що світ рухатиметься в цьому напрямі.

Одним із перших міжнародних договорів, що формує певне уявлення про зміст та обсяг поняття «доступ до правосуддя», була Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), ст. 9 якої зобов'язує договірні сторони гарантувати в межах свого національного законодавства доступ до процедури розгляду прийнятого рішення в суді або іншому незалежному та неупередженому органі, що ґрунтується на законі, як кожній особі, яка вважає, що її запит про надання екологічної інформації було проігноровано, неправомірно відхилено частково чи цілком, неадекватно задоволено, або підхід до розгляду такого запиту не відповідав положенням Орхуської конвенції (причому під час судового перегляду рішення сторона гарантує такій особі доступ до визначеної законом швидкої процедури, яка не потребує оплати), так і представникам зацікавленої громадськості, коли вони відповідають передбаченим законодавством критеріям, якщо такі є, доступ до адміністративних або судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища. Такі процедури мають забезпечувати адекватні й ефективні засоби правового захисту, що в разі потреби охоплюють засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними й не пов'язаними з непомірно великими

витратами; прийняті рішення мають бути в письмовій формі, до яких громадськість повинна мати доступ ("Konventsiia pro dostup", 1998).

Згодом цей термін застосовано в ст. 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів), яка зобов'язує держав-учасниць забезпечити особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні й відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих та опосередкованих учасників, серед яких свідки, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження, а також сприяння належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі, з метою забезпечення такого ефективного доступу ("Konventsiia pro prava", 2006). Зазначимо, що обидві конвенції ратифіковані Україною, отже, відповідно до ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства, на відміну, наприклад, від Гаазької конвенції № 29 про міжнародний доступ до правосуддя ("Convention", 1980), до якої Україна не приєдналася.

Після «флорентійського проекту» уряди багатьох держав або підтримували, або замовляли дослідження, проводили загальнонаціональні обговорення, формували політику, спрямовану на розв'язання проблем доступу до правосуддя. Доречно згадати досвід Канади: 1998 року уряд канадської провінції Альберта організував саміт із правосуддя (Alberta Summit on Justice), мандат якого передбачав: ідентифікувати виклики, визначити ефективні шляхи використання ресурсів системи правосуддя, ідентифікувати пріоритети (пріоритетні напрями) для змін і майбутні напрями; за результатами цього саміту було сформульовано понад сотню рекомендацій від дев'яти груп, у яких працювали понад 150 учасників. Схожий захід 2000 року відбувся вже на загальнодержавному рівні – федеральний Департамент юстиції спонсорував національний симпозиум стосовно доступу до правосуддя за назвою «Розширюючи обрії: переосмислюючи доступ до правосуддя в Канаді» ("Government of Justice Canada", 2001), у якому взяли участь близько сотні лідерів системи правосуддя та інших сфер, зокрема соціальної, що виявив значну кількість проблем всередині системи юстиції, прагнення до змін і бажання спробувати альтернативи традиційним процесам, унаслідок чого було напрацьовано коло питань і напрямів для переосмислення концепції доступу до правосуддя як у цивільних, так і в кримінальних справах (Currie, 2004). Деякі з них цілком збіглися з тими, що виявилися на саміті в Альберті, і це

засвідчило спільність викликів як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях.

Цей процес триває і досі. Так, в Австралії для пошуку інноваційних рішень, пов'язаних з доступом до правосуддя, уряд штату Новий Південний Уельс заснував інноваційний фонд доступу до правосуддя (Access to Justice Innovation Fund), а в штаті Вікторія – програму грантів для правової допомоги (Victorian Legal Services Grants Program), яка фінансує технологічні рішення, пов'язані з доступом.

Таким чином, проблема доступу до правосуддя – це питання національного значення, для вирішення якого західні демократії вдаються до загальнодержавного обговорення, за результатами якого напрацьовують відповідні політики, проекти необхідних нормативних документів, шляхи розв'язання проблем.

Доступ до правосуддя на рівні Ради Європи визнано одним із шести елементів, що є спільними як для поняття «Rule of Law» (верховенство права), так і для поняття «Rechtsstaat» (правова держава), щодо яких вдалося дійти консенсусу, попри відмінності в системі права держав, принаймні у Європі ("Verkhovenstvo prava", 2011, р. 41). Принагідно зауважимо, що не всі науковці поділяють висновок авторів цієї доповіді стосовно досягнення згоди щодо елементів верховенства права. Якщо М. Козюбра вважає, що відмінності між англійським «Rule of Law» і німецьким «Rechtsstaat» нині є термінологічними, а не змістовними (Koziubra, 2007), то О. Панкевич, порівнюючи відомі міжнародно-офіційні (чи міжнародно-доктринальні) переліки елементів верховенства права, вважає, що, з огляду на їх і кількісний, і змістовий збіг, сформульований у п. 35 висновок про наявність консенсусу стосовно ключового значення поняття верховенства права та щодо елементів, охоплених ним, видається передчасним. Навпаки, зазначає О. Панкевич, складається враження, що інтерпретації (як офіційні, так і неофіційні) елементів верховенства права залишаються доволі плюралістичними (Rabinovych et al., 2016, р. 77).

Загальноновизнаним є підхід, за яким доступ до правосуддя слугує захисту прав та охоронюваних законом інтересів особи та пов'язаний з наявністю ефективних засобів захисту (Sharp, 2016). Доступ до правосуддя розглядають насамперед як гарантію прав людини, передусім – економічних, соціальних і культурних прав ("Access to justice", 2007), а також можливості отримати компенсацію за завдану особі шкоду внаслідок неправомірних дій інших осіб. До прикладу, у виданій 2007 року колективній монографії (Francioni, 2007) досліджено проблемні питання, пов'язані з доступом до правосуддя в часи надзвичайних

ситуацій, збройних конфліктів і тероризму, компенсацією за порушення законів війни, для потерпілих від тортур, з питань довкілля, а також доступ до правосуддя перед міжнародними органами з прав людини, у європейському порівняльному праві та міжнародному звичаєвому праві. Крім уже окреслених напрямів, у науковій літературі, як в іноземній, так і вітчизняній, висвітлено основні складові доступу (Brenninkmeijer, 2007; Sverba, 2019).

Оскільки у світі доступ до правосуддя традиційно розвивався в парадигмі прав людини (*human rights based approach to access to justice*) (Plantilla, 2010), це актуалізувало питання про юридичну сутність доступу до правосуддя – чи є доступ до правосуддя правом ("Access to Justice", 2014), правом людини (Temple, 2019), правом чи послугою (Rares, 2015), правом чи привілеєм ("Access to Justice", 2005), стимулювало подальшу наукову дискусію стосовно того, чи є «право на доступ до правосуддя» самостійним правом. Зокрема, досліджуючи цю проблематику на прикладах Сінгапуру та Малайзії, Чан (Chan, 2007) формулює низку проблемних питань, серед яких: чи існує право на доступ до правосуддя, якщо існує, то який правовий статус цього права; воно закладене в конституції чи лише впливає із загального права; як кваліфікувати це право з позицій економічних та інших інтересів; як воно співвідноситься із суміжними правами на правове представництво та правову допомогу. Італійський дослідник (Palombella, 2019) зазначає про подвійну сутність доступу до правосуддя: як суттєвого елементу верховенства права і як індивідуального права; як процедурного чи матеріального (сутнісного) права.

Аналізуючи публікації вітчизняних науковців з проблематики доступу до правосуддя, зазначимо, насамперед, що у фаховій літературі є низка термінів, серед яких «доступ до правосуддя», «право на доступ до правосуддя», що використовують українські (Verba, 2016; Luzhanskyi, 2010; Sakara, 2018) та російські (Ivanov, 2004; Sidorov, 2011; Korpen, 2016) вчені; «доступність правосуддя» (Bytiak, 2003; Demchenko, 2010; Marochkin, 2002; Mokrytska, 2015; Ovcharenko, 2008; Sakara, 2010; Savranchuk, 2019; Solomakhina, 2015; Rudenko, 2008), «доступність до правосуддя» (Mokrytska, 2015; Smokovych, 2012). Найпоширенішим в українській фаховій літературі став термін «доступність правосуддя», який не трапляється в англійськомовних публікаціях, проте його активно використовують у російськомовних, зокрема, у назвах кандидатських (Iefremova, 2005; Masaladzhui, 2009; ZNukova, 2005) і докторської (Prikhodko, 2005) дисертацій. На нашу думку, поширеність саме

цього поняття – «доступність правосуддя» (автором якого вважають В. М. Семенова) – відображає прихильність вітчизняних науковців до радянських наукових традицій, за потреби – з необхідною їх адаптацією до сучасних умов під впливом, насамперед, міжнародного правосуддя (який є осучасненою калькою з російського «доступность судопроизводства» й увійшов у вітчизняний науковий обіг через російськомовні джерела; поняття, а отже, і термін «доступ до правосуддя» (access to justice) має інший концепт, тож увійшли в український науковий юридичний обіг через перекладені українською мовою (переважно з англійської) міжнародні документи, мову міжнародних проєктів технічної допомоги (що реалізовували структури ООН, ОБСЄ) й опрацювання англомовної наукової літератури. На підтвердження цієї тези зауважимо, що англомовна фахова література не оперує терміном «*accessibility of justice*» («доступність правосуддя»), а поняття «*access to justice*» («доступ до правосуддя») використовує.

Зауважимо, що в українській юридичній науці підходи до тлумачення понять «доступ до правосуддя», «право на доступ до правосуддя», «право на доступ до суду» і «доступність правосуддя» можна згрупувати так: деякі вчені оперують кількома поняттями, навіть у межах однієї публікації, часто як взаємозамінними, а інші науковці розмежовують ці поняття.

Так, аналіз публікацій А. В. Лужанського дає підстави для висновку, що він розглядав «право на доступ до правосуддя» та «доступність правосуддя» фактично як синоніми (Luzhanskyi, 2012). Досліджуючи конституційну сутність права на доступ до правосуддя, А. В. Лужанський вважає право на доступ до правосуддя суб'єктивним конституційним правом, обґрунтовує тезу про те, що право на доступ до правосуддя відповідає «духу» Конституції, хоча й не зафіксоване в ній *de jure*, є таким фактично (Luzhanskyi, 2010). Дослідник акцентує на необхідності закріплення цього позитивного юридичного права матеріальною конституційною нормою; він виокремлює формально-правову, змістовну та процесуальну складові права на доступ до правосуддя (Luzhanskyi, 2010, р. 45).

Доступність правосуддя є принципом правосуддя, принципом судочинства (насамперед цивільного), а також інститутом, принципом організації та діяльності судової влади, концепцією (Ovcharenko, 2008).

Загальнотеоретичній характеристиці права на доступ до правосуддя та його юридичному забезпеченню присвячено дисертацію І. Верби (Verba, 2016), у якій авторка зауважує, що ототожнення таких категорій, як «доступність

правосуддя» та «право на доступ до правосуддя», є методологічно неправильним (р. 22). Дійшовши висновку, що право на доступ до правосуддя є складовою доступності правосуддя (р. 75) і що воно властиве лише фізичним особам (р. 76), дисертантка зазначає, що доступність правосуддя має таку конструкцію: територіальну доступність суду, злагоджену систему судової влади, процедури розгляду справ, надання безоплатної правової допомоги відповідній категорії осіб, вартість судових процедур, стан виконання судових рішень тощо. Однак доступність правосуддя не є гарантією справедливості судового розгляду. Для реального забезпечення права на доступ до правосуддя необхідними є низка інших чинників, зокрема: публічність, незалежність, компетентність, неупередженість суддів, ступінь залученості учасників судового процесу в усі судові процедури тощо (р. 76). Право на доступ до правосуддя вона розглядає в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, а саме: право на доступ до правосуддя в об'єктивному (нормативному) значенні – це система норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері доступності правосуддя, які пов'язані з охороною, захистом чи відновленням прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина. Право на доступ до правосуддя в суб'єктивному (процесуальному) значенні – це нормативно регламентована та гарантована державою можливість людини й громадянина звернутися до суду з метою охорони, захисту чи відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів, що реалізуються в різних за галузевою належністю (адміністративні, кримінальні, цивільні, господарські) конкретних правових відносинах (р. 35). Зміст суб'єктивного права на доступ до правосуддя полягає в регламентації нормами чинного законодавства системи можливої та необхідної поведінки особи й зобов'язаної сторони щодо захисту політичних, соціально-економічних, культурно-духовних прав та інтересів кожного суб'єкта правовідносин (Verba, 2016, р. 39, 76-77).

На думку Н. Сакари, наявні підстави для подвійного тлумачення сутності категорії «доступ до правосуддя»: по-перше, як права на доступ до правосуддя, що впливає з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та існує нарівні з іншими правами, що безпосередньо закріплені в цій нормі й сформульовані Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ); по-друге, як доступності правосуддя, тобто певного міжнародного стандарту щодо справедливого й ефективного судового захисту, що охоплює вимоги, яким має відповідати не лише цивільне судочинство, а й уся юстиціарна сфера (Sakara, 2018, р. 68).

Вважаємо очевидною необхідність не лише розмежування цих понять та з'ясування їх обсягу та змісту, а й співвідношення з іншими поняттями, що є усталенішими, такими як «право на справедливий суд», «доступ до суду», тощо. В умовах глобалізації за взаємного впливу різноманітних правових систем одні й ті самі поняття можуть позначатися різними термінами, і, навпаки, однакові чи схожі терміни в різних правових системах можуть мати різне змістове наповнення, концептуально різнитися. Наочним прикладом є поняття «верховенство права», яке протягом тривалого часу пострадянські науковці сприймали як «верховенство закону», що не лише було очевидним свідченням живучості радянського праворозуміння, коли нові («модні») терміни намагалися наповнити старим «знайомим» змістом, а й небажання/неготовність зрозуміти нову концепцію, *per se*, якою вона є, а не якою вона «підходить». Аналогічно з доступом до правосуддя: у радянській юридичній науці не застосовували цього поняття, проте усталеними були такі терміни, як «судовий захист», «право на судовий захист», а також (із часу запровадження В. М. Семеновим поняття «доступність судочинства») – як принцип цивільного процесуального права. Поява нового терміна «доступ до правосуддя» як перекладу «*access to justice*» активізувала наукові дослідження, значною є спокуса віднайти його корені в радянському (чи навіть дореволюційному російському) минулому.

Проаналізувавши наявні у фаховій літературі підходи, сформулюємо власне бачення з окреслених питань, зокрема:

1) «доступ до правосуддя» не можна ототожнювати з «доступом до суду» як елементом права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції, найімовірніше, помилка спричинена «складнощами перекладу».

Уперше ЄСПЛ використав термін «право на доступ» у значенні «право ініціювати судові провадження» («*take civil action*», «*right to institute proceedings before a court*») в рішенні у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder, 1975, р. 26-36), далі розвинув цю концепцію у значній кількості справ, зокрема щодо України. На відміну від поняття «доступ до суду» (англ. *access to a court*) як складової «права на справедливий суд» (*right to a fair trial*), гарантованого ст. 6 Конвенції, термін «доступ до правосуддя» (англ. *access to justice*) в усталеній практиці ЄСПЛ за ст. 6 Конвенції не трапляється. Так, у посібнику, підготовленому ЄСПЛ щодо ст. 6 Конвенції (цивільна частина), термін «*access to justice*» ужито раз, а саме щодо правової допомоги ("Guide on Article 6", 2019, р. 135), а поняття «*access to a court*» використано 40 разів,

а огляд рішень ЄСПЛ щодо «доступу до суду» містить кілька сторінок ("Guide on Article 6", 2019).

У практиці Великої Палати Верховного Суду також усталеним є термін «право на доступ до суду» як невід'ємна складова права на справедливий суд, що гарантовано ст. 6 Конвенції ("Postanova Velykoi Palaty", 2020, 47-48).

Отже, вважаємо помилковою позицію тих науковців, які стверджують, що елементом права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції, є доступ до правосуддя, оскільки концепція «*access to justice*» у практиці ЄСПЛ за ст. 6 Конвенції не застосовують;

2) на нашу думку, дискусійною є позиція науковців, які виокремлюють «право на доступ до правосуддя» та розглядають його як «позитивне процесуальне право» в системі прав людини, відповідно до якого кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний захист, а держава зобов'язана створити відповідні умови для реалізації цієї можливості (Sakara, 2006, р. 6). Вважаємо, що причиною висунення гіпотези про існування «позитивних прав» особи є некоректне використання термінології, запозиченої з практики ЄСПЛ, без розуміння його усталених підходів до тлумачення зобов'язань держави за Конвенцією. ЄСПЛ неодноразово зауважував, що Конвенція прийнята з метою обмеження свавільного втручання держави в гарантовані нею права й основоположні свободи особи. Тобто держави – учасниці Конвенції взяли на себе «негативні зобов'язання» – обмежити свавільне втручання в права, гарантовані Конвенцією. Надалі практика Суду еволюціонувала: хоча ст. 8 спрямована саме на захист особи проти свавільного втручання з боку органів державної влади, вона не просто примушує державу утримуватися від такого втручання: на додаток до цієї загалом заборонної гарантії можуть існувати певні обов'язки, без виконання яких неможливо забезпечити на практиці повагу до приватного чи сімейного життя (Airey, 1979, р. 32).

Тобто, крім негативних зобов'язань держави, є позитивні зобов'язання, необхідні для ефективного здійснення особою прав, гарантованих Конвенцією. Концепцію позитивних зобов'язань держави розвинуто в практиці ЄСПЛ за ст. 8 Конвенції; загалом доктрина позитивних зобов'язань держави вже детально досліджена українськими науковцями (Shevchuk, 2010; Khrystova, 2012; Khrystova, 2019).

Вважаємо, що забезпечення доступу до правосуддя слід розглядати як позитивне зобов'язання держави, якому кореспондує низка прав, зокрема право особи на справедливий суд, на ефективний засіб правового захисту, на недискримінаційне поведіння тощо;

3) ми поділяємо позицію науковців, які розглядають доступність правосуддя як принцип правосуддя чи, як О. Овчаренко, організації та діяльності судової влади (Ovcharenko, 2008, р. 12), що є міжнародним стандартом. Наприклад, загальнолюдські принципи права здатні відігравати для національної системи права роль міжнародних універсальних і регіональних стандартів правового регулювання (Fulei, 2003). Доступність також можна розглядати як ознаку правосуддя, його характеристику.

За влучним висловлюванням А. Кюрі (Currie, 2004), традиційну концепцію доступу до правосуддя легко зрозуміти, однак складно чітко визначити. Загалом доступ до правосуддя традиційно тлумачать як комплекс нормативних та інституційних засобів, спрямованих на те, щоб особи, які не мають ресурсів чи інших можливостей захистити свої юридичні права й розв'язати правові проблеми, мали доступ до системи правосуддя. Водночас у межах «поелементного» підходу до інтерпретації верховенства права (Rabinovych et al., 2016) іншою гранню поняття «доступ до правосуддя» є визнання його елементом верховенства права, поряд з іншими, якими, відповідно до Доповіді 2011 року, є: а) законність, зокрема прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; б) юридична визначеність; с) заборона свавілля; е) дотримання прав людини; ф) заборона дискримінації та рівність перед законом ("Verkhovenstvo prava", 2011, р. 41).

Ми доходимо висновку, що вимоги, які стоять до доступу до правосуддя як комплексу нормативних та інституційних засобів, – це вимоги верховенства права.

Аналіз Доповіді 2011 року надає можливість виокремити конкретні вимоги верховенства права, які стосуються певного його елементу. Зокрема, за результатами аналізу п. 53–58 цієї доповіді, можна виокремити щонайменше 12 вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя. Зокрема, це:

– надання можливості оскаржувати рішення та дії суб'єктів владних повноважень – до суду безпосередньо або як апеляцію на рішення органів, що розглядали скаргу в досудовому (альтернативному) порядку (п. 53);

– визнання вагомої ролі суду як гаранту справедливості в державі, що ґрунтується на верховенстві права (п. 54);

– наявність у суду повноважень здійснювати юридичну кваліфікацію, вирішувати питання факту й застосовувати належний і чинний закон до фактичних обставин згідно з прозорою та передбачуваною (несвавільною) методологією тлумачення (п. 54);

– незалежність суду (п. 55);

– безсторонність суду (п. 55);
– справедливий і відкритий розгляд справи (п. 56);

– розгляд справи та прийняття рішення впродовж розумного строку (п. 56);

– наявність визнаної, організованої та незалежної правничої професії, яка відповідно до закону уповноважена надавати професійні правничі послуги та de facto спроможна їх надавати (п. 57);

– забезпечення надання безоплатної правничої допомоги в разі необхідності (п. 57);

– наявність обвинувачення як незалежної державної інституції, що має забезпечувати, аби порушник закону, навіть коли потерпілі не заявляють про це, постав перед судом (п. 57);

– ефективне виконання судових рішень;
– дотримання принципу res judicata (не має існувати можливість, окрім украї виняткових випадків, переглядати остаточне судове рішення) (п. 58).

Ці вимоги можна розглядати як дороговкази, якими повинна керуватися держава, щоб забезпечити реальне втілення верховенства права у сфері доступу до правосуддя. Виокремлення цього переліку вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя, має як теоретичне, так і прикладне значення. У «Мірилі правовладдя» визнано, що застосування нормативних приписів є критично важливим виявом «правовладдя» (термін, запроваджений С. Головатим на заміну терміна «верховенство права»), тому формулювання цього переліку вимог надасть можливість виокремити серед них ті, які стосуються сфери правозастосування, що становить прикладний інтерес для системи правосуддя.

«Мірило правовладдя» розроблено як інструмент оцінювання верховенства права в конкретній країні з огляду на її конституційну та юридичну структури, чинне законодавство, наявну судову практику (п. 24). Тому вважаємо, що з'ясування змістовного наповнення кожної з виокремлених нами вимог можливе за наслідками аналізу закладених у «Мірило правовладдя» еталонних тестів, а також усталеної практики ЄСПЛ, що стосується верховенства права.

Наукова новизна

Новизна цього дослідження полягає в розмежуванні понять «доступ до правосуддя», «доступність правосуддя» та «право на доступ до суду», а також виокремленні вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя.

Висновки

Схвалення Венеційською комісією доповіді «Верховенство права» 2011 року свідчить про досягнення консенсусу на європейському континенті стосовно того, що доступ до правосуддя є елементом верховенства права («правовладдя»), тому, на нашу думку, важливим є виокремлення вимог верховенства права щодо кожного з його елементів. Вважаємо, що вимогами верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя, є: надання можливості оскаржувати рішення та дії суб'єктів владних повноважень до суду безпосередньо або як апеляцію на рішення органів, що розглядали скаргу в досудовому (альтернативному) порядку; визнання вагомості ролі суду як гаранту справедливості в державі, що ґрунтується на верховенстві права; наявність у суду повноважень здійснювати юридичну кваліфікацію, вирішувати питання факту й застосовувати належний і чинний закон до фактичних обставин згідно з прозорою та передбачуваною (несвавільною) методологією тлумачення; незалежність суду; безсторонність суду; справедливий і відкритий розгляд справи; розгляд справи та прийняття рішення впродовж розумного строку; наявність визнаної, організованої та незалежної правничої професії, яка відповідно до закону уповноважена надавати професійні правничі послуги та de facto спроможна їх надавати; забезпечення надання

безоплатної правничої допомоги в разі необхідності; наявність обвинувачення як незалежної державної інституції, що має забезпечувати, аби порушник закону, навіть коли потерпілі не заявляють про це, постав перед судом (п. 57); ефективне виконання судових рішень; дотримання принципу res judicata.

Доступ до правосуддя як один з елементів верховенства права не можна ототожнювати з «доступом до суду» як елементом права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Забезпечення доступу до правосуддя слід розглядати як позитивне зобов'язання держави, якому кореспондує низка прав, а саме: на справедливий суд, ефективний засіб правового захисту, недискримінаційне поводження тощо.

Оскільки для оцінювання стану верховенства права у європейських країнах 2016 року було запроваджено Контрольний перелік питань («Мірило правовладдя»), вважаємо, що саме викладені в ньому еталонні тести як інструмент вимірювання якісних показників верховенства права, а також релевантна практика ЄСПЛ сприятимуть розумінню змісту й обсягу виокремлених нами вимог верховенства права, передусім – у сфері правозастосування. Таким чином, видається перспективним подальше дослідження змісту вимог верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя, шляхом аналізу «Мірила правовладдя» та усталеної практики ЄСПЛ.

REFERENCES

- Access to Justice - A Right or a Privilege? (2005). *A Blueprint for Civil Legal Aid in Ireland*. Free Legal Advice Centres. Retrieved from <https://www.flac.ie/publications/access-to-justice-a-right-or-a-privilege>.
- Access to justice as a guarantee of economic, social, and cultural rights. *A Review of the standards adopted by the Inter-American system on Human Rights: Organization of American States*. Inter-American Commission on Human Rights. OEA/Ser.L/V/II.129. Doc. 4. Retrieved from <https://www.cidh.oas.org/countryrep/AccessoDESC07eng/Accessodescindice.eng.htm>.
- Access to Justice as a Right? *Website "Alberta Civil Liberties Research Centre"*. 2014. Retrieved from <http://www.aclrc.com/new-page>.
- Access to Justice*. (2004). Retrieved from https://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/democratic-governance/dg-publications-for-website/access-to-justice-practice-note/Justice_PN_En.pdf.
- Airey, V. (1979). *Ireland No. 6289/73: European Court of Human Rights*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420>.
- Brenninkmeijer, A. (2007). What are the main aspects of Access to Justice. *Conference 'Improving Access to Public Services'*. The Hague. Retrieved from <https://www.innovations.harvard.edu/sites/default/files/69841.pdf>.
- Bytiak, Yu. (2003). Stanovlennia ta shliakhy zabezpechennia dostupnosti pravosuiddia v administratyvnomu sudochynstvi [Establishment and ways of ensuring of accessibility of justice in administrative adjudication]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of Academy of Legal Science of Ukraine*, 1(32), 51-60. Retrieved from <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4720> [in Ukrainian].
- Chan, G. (2007). The Right of Access to Justice: Judicial Discourse in Singapore and Malaysia. *Asian Journal of Comparative Law*, 2(1). doi: <https://doi.org/10.2202/1932-0205.1036>.
- Convention "On International Access to Justice" from October 25, 1980. (n.d.). *www.hcch.net*. Retrieved from <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=91>.
- Currie, A. (2004). *Riding the Third Wave: Rethinking Criminal Legal Aid within an Access to Justice Framework*. Retrieved from https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/ccs-ajc/rr03_5/rr03_5.pdf.

- Demchenko, S. (2010). Pro poniattia "pravosuddia" i "dostupnist pravosuddia" [On the notion of "justice" and "accessibility of justice"]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of Academy of Legal Science of Ukraine*, 2, 96-102 [in Ukrainian].
- Effective Access to Justice. (2017). Study for the PETI Committee: European Parliament. *Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Committee on Petitions*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596818/IPOL_STU\(2017\)596818_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596818/IPOL_STU(2017)596818_EN.pdf).
- Francioni, F. (Ed.). (2007). *Access to justice as a human right*. New York: Oxford University Press; Academy of European Law, European University Institute. Collected courses of the Academy of European Law; XVI/4.
- Fulei, T.I. (2003). Suchasni zahalnoliudski pryntsyipy prava ta problemy yikh vprovadzhennia v Ukraini [Modern general-human principles of law and problems of their implementation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Garth, B., & Cappelletti, M. (1978). Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective. *Buffalo Law Review*, 27(2), 181-292. Retrieved from <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2140&context=facpub>.
- Garth, B., & Cappelletti, M. (1981). Foreword: Access to Justice as a Focus of Research. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 1, IX-XXV. Retrieved from <http://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1131>.
- Golder, V. (1975). *The United Kingdom No. 4451/70: European Court of Human Rights*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
- Government of Justice Canada. (2001). *Expanding Horizons: Rethinking Access to Justice in Canada: Proceedings of a National Symposium*. Ottawa. Retrieved from https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/op00_2-po00_2/op00_2.pdf.
- Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. (2019). Right to a fair trial (civil limb). European Court of Human Rights. (n.d.). *echr.coe.int*. Retrieved from https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf.
- Handbook on European law relating to access to justice: European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe*. (2016). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Hughes, P. (2011). *Defining Access to Justice: The Charter and the Courts (And the Law Commission of Ontario)*. 29 Natl J Const L 119.
- Iefremova, N.N. (2005). Protsessualnye sredstva obespecheniia dostupnosti pravosudiiia v sfere predprinimatelskoy i inoy ekonomicheskoy deiatelnosti (v kontekste mezndunarodno-pravovykh standartov) [Procedural means of ensuring the accessibility of justice in the field of business and other economic activities (in the context of international legal standards)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
- Ivanov, V.I. (2004) Problemy realizatsii i protsessualnye garantii konstitutsionnogo prava poterpevshikh na dostup k pravosudiiu i sudebnuiu zashchitu [Problems of realization and the procedural guarantees of the constitutional right of victims' access to justice and right to court defense]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Samara [in Russian].
- Johnson, E.Jr. (2000). Equal Access to Justice: Comparing Access to Justice in the United States and Other Industrial Democracies. *Fordham International Law Journal*, 24(6), 83-110. Retrieved from <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1780&context=ilj>.
- Khrystova H. (2019). Doktryna pozytyvnykh zoboviazan derzhavy u sferi prav liudyny: osnovni aspekty rozuminnia [The Doctrine of State Positive Obligations in the Human Rights Domain: Key Aspects of Understanding]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 6, 100-118. doi: 10.33498/louu-2019-06-100 [in Ukrainian].
- Khrystova, H. (2012). Pozytyvni zoboviazannia derzhavy u sferi prav liudyny yak novyi napriam doslidzhennia u vitchyzniani teoretychnii yurysprudentsii [Positive obligations of the state in the field of human rights as a new research trend in the national theoretical jurisprudence]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(69), 30-41 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosuddia z pytan, shcho stosuuiatsia dovkillia (Orkhuska Konventsiiia): mizhnar. dok. vid 25 cherv. 1998 r. [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) from June 25, 1998]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu (Konventsiiia pro prava invalidiv): mizhnar. dok. vid 13 hrud. 2006 r. [Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) from December 13, 2006]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].
- Korpen, A.S. (2016). K voprosu o sodernzhanii prava na dostup k pravosudiiu [Content of the Right to the Access to Justice]. *ZNurnal Vysshey shkoly ekonomyky, Law. Journal of the Higher School of Economics*, 2, 111-121. doi: 10.17323/2072-8166.2016.2.111.121 [in Russian].
- Koziubra, M.I. (2007). Pryntsyipy verkhovnstva prava i pravovoi derzhavy: yednist osnovnykh vymoh [Principles of the rule of law and Rechtsstaat: the unity of basic requirements]. *Naukovi zapysky, Scientific notes*, 64, 3-9 [in Ukrainian].
- Leach, N. (2018). *The Paralegal and the Right of Access to Justice in South Africa*. Retrieved from <http://hdl.handle.net/11394/5801>.

- Luzhanskyi, A.V. (2010). Konstytutsiina pryroda prava na dostup do pravosudiva v Ukraini [The Constitutional nature of the right to access to justice in Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 10, 45-48 [in Ukrainian].
- Luzhanskyi, A.V. (2012). Osnovni oznaky konstytutsiino-pravovoho mekhanizmu harantii prava na dostup do pravosudiva [The main features of the constitutional and legal mechanism of guarantees of the right to access to justice]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytzii, Bulletin of the High Council of Justice*, 1(9), 44-59 [in Ukrainian].
- Manoux, P.A. (Rapporteur). (2007). *Venice Commission's "Rule of Law Checklist"*. Report. Draft resolution: Council of Europe. Parliamentary Assembly. Provisional version. Committee on Legal Affairs and Human Rights.
- Marochkin, I.Ye. (2002). Dostupnist pravosudiva ta harantii yoho realizatsii [Accessibility of justice and the guarantees of its realization]. *Sudova reforma v Ukraini: problemy i perspektyvy, Judicial reform in Ukraine: problems and prospects: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 31-34). Kharkiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Masaladzni, R.M. (2009). Problemy obespecheniia dostupnosti pravosudiva na stadii nadzornogo proizvodstva v grazhdanskom i arbitraznom protsessakh [Problems of ensuring accessibility of justice at the stage of supervisory review in civil and arbitration processes]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Mirylo pravovladdia [The measure of the rule of law]. (2016). *Yevropeiska komisiiia "Za demokratsiu cherez pravo" (Venetsiiska komisiiia), European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission)*. Strasburg. Doslidzhennia 711/2013. CDL-AD(2016)007 [in Ukrainian].
- Mokrytska, I.Ya. (2015). Dostupnist pravosudiva yak shliakh do zabezpechennia prava na sudovy zakhyst u kryminalnomu protsesi: naukovy-teoretychnyi aspekt [Access to justice as a way to ensure the right to judicial protection in criminal proceedings: scientific and theoretical aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", Journal of the National University "Ostroh Academy"*, 1(11) [in Ukrainian].
- Mossman, M.J. (1997). The Charter and Access to Justice in Canada. D. Schneiderman, K. Sutherland (Eds.). *Charting the Consequences: The Impact of Charter Rights on Canadian Law and Politics*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated.
- Nyenti, M. (2013). Access to justice in the South African social security system: Towards a conceptual approach. *De Jure (Pretoria)*, 46(4), 901-916. Retrieved from <http://www.scielo.org.za/pdf/dejure/v46n4/04.pdf>.
- Ovcharenko, O.M. (2008). *Dostupnist pravosudiva ta harantii yoho realizatsii [Accessibility of justice and guarantees of its implementation]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Palombella, G. (2019). *Potential and Paradox of Access to Justice As a 'Right to Law'*. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3425322.
- Pickup, A. (2018). *Top legal aid and access to justice cases of recent years. Public Law Project North Conference*. Retrieved from <https://publiclawproject.org.uk/wp-content/uploads/2018/08/Top-legal-aid-and-access-to-justice-cases-of-recent-years.pdf>.
- Plantilla, J.R. (2010). Human Rights Based Approach to Access to Justice. *FOCUS*, 60. Retrieved from <https://www.hurights.or.jp/archives/focus/section2/2010/06/human-rights-based-approach-to-access-to-justice.html>.
- Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 28 kvit. 2020 r., sprava No. 607/15692/19, provadzhennia No. 14-39 tss 20 [Judgement of the Grand Chamber of the Supreme Court from April 28, 2020, case No. 607/15692/19, proceeding No. 14-39 civil 20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "Unified state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89252075> [in Ukrainian].
- Prikhodko, I.A. (2005). Dostupnost pravosudiva v arbitraznom i grazhdanskom protsesse: osnovnye problem [Accessibility of justice in the arbitration and civil proceedings: the main problems]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Rabinovych, P.M., Lutsiv, O.M., & Dobrianskyi, S.P. (et al.). (2016). *Pryntsyv verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky [The principle of the rule of law: problems of theory and practice]*. Lviv: Spolom [in Ukrainian].
- Rares, S. (2015). *Is Access to Justice a Right or a Service?* Retrieved from <https://www.fedcourt.gov.au/digital-law-library/judges-speeches/justice-raises/raises-j-20150626>.
- Rudenko, A.V. (2008). Realizatsiia pryntsyvu dostupnosti v administratyvnomu sudochynstvi [Implementation of the principle of accessibility in administrative proceedings]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo, Scientific notes of Taurida National University named after Vernadsky*, 21(60), 2, 125-129 [in Ukrainian].
- Sakara, N. (2006). Problema dostupnosti pravosudiva u tsyvilnykh spravakh [The problem of the accessibility of justice in civil cases]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Sakara, N. (2018). Pravo na dostup do pravosudiva u tsyvilnykh spravakh: pravovi pozysyii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta natsionalnyi kontekst [The right of access to justice in civil cases: principles of the European Court of Human Rights and the national context]. *Pravo Ukrainy, The Law or Ukraine*, 10, 64-85. doi: 10.33498/louu-2018-10-064 [in Ukrainian].
- Sakara, N.Yu. (2010). *Problema dostupnosti pravosudiva u tsyvilnykh spravakh [The problem of the accessibility of justice in civil cases]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

- Savranchuk, L.L. (2019). Problemy zabezpechennia dostupnosti pravosuddia v administratyvnomu sudochynstvi [Problems of ensuring access to justice in administrative proceedings]. *Aktualni problemy vitshchynianoi yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 150-153 [in Ukrainian].
- Sharp, G. (2016). *The Right of Access to Justice Under the Rule of Law: Guaranteeing an Effective Remedy*. University of Saskatchewan College of Law. Retrieved from <https://ciaj-icaj.ca/wp-content/uploads/page/2016/05/the-rule-of-law-and-the-right-to-effective-access.pdf>.
- Shevchuk, S. (2010). Kontsepsiia pozytyvnykh oboviazkiv derzhavy u praktysi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The Concept of the State's Positive Obligations in the Case Law of the European Court of Human Rights]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 2, 55-64 [in Ukrainian].
- Sidorov, V.V. (2011). Nadzornoe proizvodstvo v ugovnom protsesse kak sredstvo obespecheniia prava na dostup k pravosudiiu [Review proceedings in the criminal process as the mean of securing the access to justice]. *Extended of candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
- Smokovych, M.I. (2012). Problemy dostupnosti do pravosuddia v administratyvnomu sudochynstvi [Problems of accessibility of justice in administrative proceedings]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytysii, Bulletin of the High Council of Justice*, 2(10), 16-30 [in Ukrainian].
- Solomakhina, O.M. (2015). Ohliad pytan dostupnosti pravosuddia u suchasni nautsi tsyvilnoho protsesualnoho prava [Review of issues of accessibility of justice in the modern science of civil procedural law]. *Tsyvilne sudochynstvo u svitli sudovoi reformy v Ukraini, civil proceedings in the light of judicial reform in Ukraine: Proceedings of the Round Table* (pp. 55-59). Odessa: Feniks [in Ukrainian].
- Sverba, Yu.I. (2019). Dostup do pravosuddia yak element verkhovenstva prava [Access to justice as an element of the rule of law]. *Almanakh prava, Almanac of Law*, 10, 236-240. doi: 10.33663/2524-017X-2019-10-236-240 [in Ukrainian].
- Temple, J. (2019). *Access to Justice, A Human Right*. Retrieved from <https://onejustice.org/2019/01/access-to-justice-a-human-right>.
- Toohey, L., Moore, M., Dart, K., & Toohey, D. (2019). Meeting the Access to Civil Justice Challenge: Digital Inclusion, Algorithmic Justice, and Human-Centered Design. *Macquarie Law Journal*, 19, 133-156. doi: 10.2139/ssrn.3438538.
- Verba, I. (2016). *Pravo na dostup do pravosuddia ta yoho yurydychne zabezpechennia: zahalnopravova kharakterystyka [The right to access to justice and its legal security: general-theoretical characteristic]*. Candidate's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Verkhovenstvo prava [Rule of Law]. (2011). Yevropeiska komisiia "Za demokratsiiu cherez pravo" (Venetsiiska komisiia), European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Strasburg. Dopovid No. 512/2009. CDL-AD(2011)003rev. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 10, 168-184 [in Ukrainian].
- ZNukova, O.V. (2005). Problemy obespecheniia dostupnosti pravosudii na stadii nadzornogo proizvodstva v grazhdanskom i arbitraznom protsessakh [Problems of ensuring accessibility of justice at the stage of supervisory review in civil and arbitration processes]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tver [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Access to Justice – A Right or a Privilege? A Blueprint for Civil Legal Aid in Ireland. Free Legal Advice Centres, 2005. URL: <https://www.flac.ie/publications/access-to-justice-a-right-or-a-privilege>.
- Access to justice as a guarantee of economic, social, and cultural rights. A Review of the standards adopted by the Inter-American system on Human Rights: Organization of American States. Inter-American Commission on Human Rights. OEA/Ser.L/V/II.129. Doc. 4. URL: <https://www.cidh.oas.org/countryrep/AccessoDESC07eng/Accessodescindice.eng.htm>.
- Access to Justice as a Right? *Alberta Civil Liberties Research Centre* : [website]. 2014. URL: <http://www.aclrc.com/new-page>.
- Access to Justice : Practice note. 2004. URL: https://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/democratic-governance/dg-publications-for-website/access-to-justice-practice-note/Justice_PN_En.pdf.
- Airey V. Ireland No. 6289/73: European Court of Human Rights, 9 October 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420>.
- Brennkmeijer A. What are the main aspects of Access to Justice. *Conference 'Improving Access to Public Services'*. The Hague, 2007. URL: <https://www.innovations.harvard.edu/sites/default/files/69841.pdf>.
- Битяк Ю. Становлення та шляхи забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 51–60. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4720>.
- Chan G. The Right of Access to Justice: Judicial Discourse in Singapore and Malaysia. *Asian Journal of Comparative Law*. 2007. Vol. 2. Issue 1. doi: <https://doi.org/10.2202/1932-0205.1036>.
- On International Access to Justice : Convention from October 25, 1980. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=91>.
- Currie A. Riding the Third Wave: Rethinking Criminal Legal Aid within an Access to Justice Framework. 2004. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/ccs-ajc/rr03_5/rr03_5.pdf.
- Демченко С. Про поняття «правосуддя» і «доступність правосуддя». *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 96–102.

- Effective Access to Justice. Study for the PETI Committee: European Parliament. Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Committee on Petitions. 2017. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596818/IPOL_STU\(2017\)596818_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596818/IPOL_STU(2017)596818_EN.pdf).
- Access to justice as a human right / F. Francioni (Ed.). New York : Oxford University Press ; Academy of European Law, European University Institute, 2007. Collected courses of the Academy of European Law ; XVI/4.
- Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.
- Garth B., Cappelletti M. Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective. *Buffalo Law Review*. 1978. Vol. 27 (2). P. 181–292. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2140&context=facpub>.
- Garth B., Cappelletti M. Foreward: Access to Justice as a Focus of Research. *Windsor Yearbook of Access to Justice*. 1981. Vol. I. P. IX–XXV. URL: <http://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1131>.
- Golder V. the United Kingdom No. 4451/70: European Court of Human Rights, 21 February 1975. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
- Government of Justice Canada. *Expanding Horizons: Rethinking Access to Justice in Canada* : Proceedings of a National Symposium. Ottawa, 2001. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/op00_2-po00_2/op00_2.pdf.
- Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. *Right to a fair trial (civil limb)*. European Court of Human Rights, 2019. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf.
- Handbook on European law relating to access to justice: European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2016.
- Hughes P. Defining Access to Justice: The Charter and the Courts (And the Law Commission of Ontario). 2011. 29 Natl J Const L 119.
- Ефремова Н. Н. Процессуальные средства обеспечения доступности правосудия в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности (в контексте международных-правовых стандартов) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2005. 32 с.
- Иванов В. И. Проблемы реализации и процессуальные гарантии конституционного права потерпевших на доступ к правосудию и судебную защиту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Самара, 2004. 22 с.
- Johnson E. Jr. Equal Access to Justice: Comparing Access to Justice in the United States and Other Industrial Democracies. *Fordham International Law Journal*. 2000. Vol. 24. Issue 6. Article 5. P. 83–110. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1780&context=ilj>.
- Христова Г. Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини: основні аспекти розуміння. *Право України*. 2019. № 6. С. 100–118. doi: 10.33498/louu-2019-06-100.
- Христова Г. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 30–41.
- Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : міжнар. док. від 25 черв. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015.
- Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : міжнар. док. від 13 груд. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
- Корпен А. С. К вопросу о содержании права на доступ к правосудию. *Журнал Высшей школы экономики*. 2016. № 2. С. 111–121. (Серия «Право»). doi: 10.17323/2072-8166.2016.2.111.121.
- Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки*. 2007. Т. 64. С. 3–9. (Серія «Юридичні науки»).
- Leach N. The Paralegal and the Right of Access to Justice in South Africa. 2018. URL: <http://hdl.handle.net/11394/5801>.
- Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10. С. 45–48.
- Лужанський А. В. Основні ознаки конституційно-правового механізму гарантій права на доступ до правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 44–59.
- Venice Commission's «Rule of Law Checklist». Report / Rapporteur: P. A. Manoux. Draft resolution : Council of Europe. Parliamentary Assembly. Provisional version. Committee on Legal Affairs and Human Rights, 2007.
- Марочкін І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квіт. 2002 р.). Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 31–34.
- Масаладжиу Р. М. Проблемы обеспечения доступности правосудия на стадии надзорного производства в гражданском и арбитражном процессах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. М., 2009. 34 с.
- Мірило правовладдя : коментар. Глосарій. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Страсбург, 18 берез. 2016 р. Дослідження № 711/2013. CDL-AD(2016)007.
- Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 1 (11). (Серія «Право»). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf>.

- Mossman M. J. The Charter and Access to Justice in Canada / in D. Schneiderman, K. Sutherland. *Charting the Consequences: The Impact of Charter Rights on Canadian Law and Politics*. Toronto : University of Toronto Press Incorporated, 1997.
- Nyenti M. Access to justice in the South African social security system: Towards a conceptual approach. *De Jure (Pretoria)*. 2013. Vol. 46. No. 4. P. 901–916. URL: <http://www.scielo.org.za/pdf/dejure/v46n4/04.pdf>.
- Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
- Palombella G. Potential and Paradox of Access to Justice As a 'Right to Law'. July 23, 2019. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3425322.
- Pickup A. Top legal aid and access to justice cases of recent years. Public Law Project North Conference, 2018. URL: <https://publiclawproject.org.uk/wp-content/uploads/2018/08/Top-legal-aid-and-access-to-justice-cases-of-recent-years.pdf>.
- Plantilla J. R. Human Rights Based Approach to Access to Justice. *FOCUS*. 2010. Vol. 60. URL: <https://www.hurights.or.jp/archives/focus/section2/2010/06/human-rights-based-approach-to-access-to-justice.html>.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 квіт. 2020 р., справа № 607/15692/19, провадження № 14-39 цс 20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89252075>.
- Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15. М., 2005. 52 с.
- Принцип верховенства права: проблемы теории та практики : монографія / П. М. Рабінович, О. М. Луців, С. П. Добрянський та ін. Львів : Сполом, 2016. 200 с.
- Rares S. Is Access to Justice a Right or a Service? June 26, 2015. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/digital-law-library/judges-speeches/justice-raises/raises-j-20150626>.
- Руденко А. В. Реалізація принципу доступності в адміністративному судочинстві. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2008. Т. 21 (60). № 2. С. 125–129. (Серия «Юридические науки»).
- Сакара Н. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 22 с.
- Сакара Н. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції Європейського суду з прав людини та національний контекст. *Право України*. 2018. № 10. С. 64–85. doi: 10.33498/loou-2018-10-064.
- Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
- Савранчук Л. Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 150–153.
- Sharp G. The Right of Access to Justice Under the Rule of Law: Guaranteeing an Effective Remedy. University of Saskatchewan College of Law, 2016. URL: <https://ciaj-icaj.ca/wp-content/uploads/page/2016/05/the-rule-of-law-and-the-right-to-effective-access.pdf>.
- Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 55–64.
- Сидоров В. В. Надзорное производство в уголовном процессе как средство обеспечения права на доступ к правосудию : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар. 2011. 26 с.
- Смокович М. І. Проблеми доступності до правосуддя в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 16–30.
- Соломахіна О. М. Огляд питань доступності правосуддя у сучасній науці цивільного процесуального права. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали круглого столу (Одеса, 16 трав. 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 55–59. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5788>.
- Сверба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 236–240. doi: 10.33663/2524-017X-2019-10-236-240.
- Temple J. Access to Justice, A Human Right. January 30, 2019. URL: <https://onejustice.org/2019/01/access-to-justice-a-human-right>.
- Toohey L., Moore M., Dart K., Toohey D. Meeting the Access to Civil Justice Challenge: Digital Inclusion, Algorithmic Justice, and Human-Centered Design. *Macquarie Law Journal*. 2019. Vol. 19. P. 133–156. doi: 10.2139/ssrn.3438538.
- Верба І. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2016. 225 с.
- Верховенство права : доповідь / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Страсбург, 4 квіт. 2011 р. Доповідь № 512/2009. CDL-AD(2011)003rev. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
- Жукова О. В. Проблемы обеспечения доступности правосудия на стадии надзорного производства в гражданском и арбитражном процессах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Тверь, 2005. 28 с.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2020

Moskal R. – Postgraduate Student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-5143>

Rule of Law Requirements Relating to Access to Justice

*Access to justice is one of the six consensual elements of the rule of law recorded in the well-known Report On The Rule Of Law, adopted in 2011 by the European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission) (hereinafter the 2011 Report). Given the multifaceted nature of the phenomenon, access to justice may be approached from a few different perspectives. The **purpose** of the article is to distinguish access to justice and similar notions, as well as to formulate author's list of the rule of law requirements relating to access to justice through analysis of the 2011 Report. Research **methodology** combined methodological (scientific) approaches (axiological, systemic); general scientific methods to research the subject and build relevant scientific knowledge (analysis, synthesis, abstraction, generalization, comparison, hermeneutic and historical approaches); principles of scientific (philosophical) cognition of the subject (objective, scientific, specific, comprehensive). Works of foreign and national scholars, papers, reports and handbooks on access to justice prepared under the aegis of international organizations as well as international documents (conventions, reports and practical guides, etc.) served as theoretical foundation of the study. The **scientific novelty** of the article is primarily that the following specific rule of law requirements relating to access to justice were identified: ability to challenge governmental decisions and actions in court; essential role of the judiciary as the guarantor of justice; power of the judiciary to determine which laws are applicable and valid in the case, to resolve issues of fact, and to apply the law to the facts, independence and impartiality of the judiciary; fair and open hearing; reasonable period within which the case is heard and decided; availability of a recognised, organised and independent legal profession able to provide professional legal service; free-of-charge legal aid is provided where necessary; prosecution is an autonomous institution of the State; judicial decisions are effectively enforced and the principle of res judicata is respected. Access to justice cannot be equated with access to a court as an element of the right to a fair trial, guaranteed in Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Access to justice should be considered a positive obligation of the State and ensured by the State. **Conclusions.** Identifying the rule of law requirements relating to access to justice would need a further insight through analysis of the Rule of Law Checklist adopted in 2016 for the rule of law assessment in the European countries) and the ECHR case-law.*

Keywords: rule of law; rule of law requirements; access to justice; the right to access to a court; positive obligation of the State.